

Ralf Schwarz, *Pilotstudien. Zwölf Jahre Luftbildarchäologie in Sachsen Anhalt, Landesamt für archäologie Sachsen-Anhalt*, Halle (Saale), 2003, 292 p., 230 fotografii aeriene

Volumul pe care-l prezentăm constituie o sinteză a cercetărilor de arheologie aeriană efectuate timp de 12 ani de către autor pe teritoriul landului Saxonia-Anhalt, situat în partea centrală a Germaniei.

Paradoxal, deși având o tradiție importantă în domeniul utilizării fotografiilor aeriene pentru arheologie (Th. Wiegand, C. Schuchardt) și o experiență certă în cel al fotografiei aeriene, pentru care stau dovadă cele peste 10 milioane de fotografii aeriene executate de Luftwaffe în timpul celui de Al Doilea Război Mondial, risipite acum în arhive din toată lumea, arheologia germană rămâne încă ușor în urma vecinilor europeni, Franța, Anglia și chiar Italia.

Fără îndoială, în Germania ultimelor decenii, cercetările aerofotografice au fost dominate de personalitatea lui Otto Braasch, pilot, profesor, arheolog, autor a numeroase studii și promotor activ al utilizării fotografiei aeriene în arheologie, în țara sa și, în ultimii ani, și în țările Europei centrale și de sud-est; autorul volumului de față este unul dintre numeroșii săi elevi.

Contribuția lui Otto Braasch este, de altfel, menționată și de prefațatorul volumului, Harald Meller, director al *Landesamt für archäologie Sachsen-Anhalt* (p. 6–7).

Studiul debutează cu o scurtă istorie a utilizării fotografiei aeriene în arheologie (*Luftbildarchäologie*), insistându-se mai mult pe descoperirile și progresele legate de spațiul german (p. 8–10).

Autorul acordă o pagină separată importanței arheologiei aeriene, subliniind eficacitatea acestei metode de cercetare și, mai ales, randamentul net favorabil rezultat din evaluarea raportului dintre costuri – timp – rezultate (*Bedeutung der Luftbildarchäologie*, p. 10–11). Acest raport este ilustrat și într-un tabel statistic (p. 11), în care putem lesne observa că în urma cercetărilor de arheologie aeriană numărul siturilor arheologice nou descoperite a crescut spectaculos, chiar și de 10 ori (*landkreis Köten*, de ex.).

După aceste pagini introductive, autorul expune concis principalele metode și concepte cu care operează arheologia aeriană (p. 11–16). Astfel, sunt oferite informații despre tipurile de urme care pot fi văzute din aer și care sunt factorii ce conduc la apariția lor, precum și despre modul cel mai indicat de interpretare a lor. Tot aici autorul amintește că în decursul celor 12 ani de cercetări au fost identificate și fotografiate 5067 de situri arheologice (cunoscute și, mai ales, necunoscute), fiind utilizate 2270 de filme, din care au rezultat peste 80000 de fotografii color. Deși excelent expuse, informațiile sunt totuși sumare și acest capitol (*Methoden der Luftbildarchäologie*) merita, credem noi, un spațiu mai larg în economia lucrării.

Situația geologică a landului Saxonia-Anhalt este prezentată concis (*Geologische Voraussetzungen*, p. 18), fiind alăturată și o hartă pe care sunt semnalizate siturile arheologice fotografiate din aer de către autor (p. 17). Se observă foarte ușor o concentrare a acestora în zonele cu loess și soluri nisipoase. Lipsește însă, din păcate, planul rutelor de zbor, sau măcar simpla menționare figurată a aerodromurilor utilizate, ceea ce ar fi permis o judecată mai obiectivă a acestei hărți.

După această parte introductivă, urmează corpul central al lucrării (*Ergebnisse der Luftbildarchäologie*), care prezintă rezultatele celor 12 ani de cercetări aeriene, grupate, cronologic, pe epoci.

Prima epocă prezentată este neoliticul (*Jungsteinzeit*, p. 20–80), cu cele trei subdiviziuni ale sale – timpuriu, mijlociu și târziu.

În cadrul acestor subcapitole, autorul prezintă, pentru fiecare în parte, tipurile de situri fotografiate: așezări deschise, fortificate, necropole, locuri sau „edificii de cult”. Acest sistem de prezentare se repetă pentru fiecare epocă, completat uneori doar cu tipuri diferite de situri, caracteristice numai anumitor epoci.

Urmează capitolul dedicat epocii bronzului și primei părți a epocii fierului (*Bronzezeit und frühe Eisenzeit*, p. 81–140). Informația este prezentată în subcapitole structurate tematic în mod asemănător capitolului precedent, adăugându-i-se și categoria drumurilor și diverselor structuri legate de delimitarea teritoriului (*Grenzen*).

Un capitol separat este rezervat celei de a doua perioade a epocii fierului (*Späte Eisenzeit*, p. 141–174), cu mențiunea că sunt înregistrate doar așezări fortificate, necropole și câteva structuri parcelare, asemănătoare acelor *celtic fields* din Marea Britanie.

Epoca romană (*Römische Kaiserzeit*) ocupă cel mai mic spațiu între epocile prezentate, de la p. 175 la p. 192, fiind ilustrate următoarele categorii de situri: așezări civile, fortificații, necropole și drumuri.

Ultima epocă prezentată este epocă medievală (*Mittelalter*, p. 193–265). În cadrul acesteia apar și noi tipuri de situri, reprezentate de castele, cetăți fortificate sau de exploatarea miniere de suprafață.

Majoritatea imaginilor care sunt prezentate în lucrare sunt fotografii oblice, nerectificate și care nu prezintă de obicei decât cel mult o procesare primară. Fiecare fotografie are indicat numele sitului arheologic, data la care a fost realizată și un număr de identificare. Lipsesc însă coordonatele geografice absolute. Cele mai multe fotografii sunt cadre generale ale siturilor, lipsind de cele mai multe ori detaliile, dar și perspective mai largi, care să ofere o înțelegere mai bună și a contextului natural și antropoc al sitului fotografiat. Toate fotografiile au fost realizate vara, cu excepția a 8 cadre prezentate la finalul lucrării, ale unor situri din perioada medievală, realizate iarna. Din păcate, nu reiese foarte clar din text dacă alegerea unor cadre realizate numai vara a fost intenționată sau siturile ilustrate au fost cercetate numai în această perioadă.

Pentru fiecare epocă autorul prezintă tabele statistice amănunțite, oferind în același timp și o tipologie a diverselor structuri fotografiate. Reținem mai ales datele cu privire la dimensiunile structurilor fotografiate, în special a celor preistorice, exprimate în hectare, pentru

cele mai mari, sau în metri, mai ales când e vorba de diametrul unor tumuli.

Pentru fiecare epocă cercetată (iar pentru preistorie chiar și pentru fiecare cultură), autorul prezintă și câte o hartă, pe care sunt marcate siturile fotografiate, indiferent dacă este vorba de noi descoperiri sau puncte deja cunoscute.

Din păcate acest tip de hartă reprezintă una din scăderile majore ale volumului.

Lipsesc astfel cu desăvârșire cartarile de amănunt, transformările fotografiilor în planuri și hărți, integrarea lor în hărți de detaliu, lipsește practic toată partea de interpretare cartografică a imensei informații oferite de fondul fotografic avut la dispoziție. Singurele încercări de acest tip apar sumar la p. 46–47 (Quenstedt, Kamegg și Goseck) și la p. 215 (Hünenburg), reconstrucții grafice și planuri care nu reușesc sub nicio formă să suplinească lipsa planurilor topografice. La p. 270, în încheierea corpului principal al cercetărilor, este prezentat un tabel care sistematizează tipurile de *crop-marks* surprinse de autor.

Lucrarea se încheie cu o bibliografie foarte utilă și amănunțită (p. 274–289) și un tabel cronologic (p. 290).

Concluzionând, putem spune că volumul de față reprezintă suma unei activități intense de cercetare (aproximativ 100 de zboruri pe an), timp de mai bine de un deceniu, într-un spațiu bine definit geografic și bogat din punct de vedere arheologic. Autorul prezintă sintetic și clar rezultatele acestor cercetări, optând în același timp și pentru varianta simplă de publicare, destinată unui public mai larg. Lipsa unui capitol de interpretare, ca și cea a planurilor de detaliu reprezintă marile scăderi ale volumului, realizat, altfel, în condiții grafice excelente.

Lucrarea reușeste însă să arate foarte clar potențialul enorm al utilizării fotografiei aeriene pentru arheologie, să sublinieze statutul tot mai bine definit al arheologiei aeriene între metodele de cercetare arheologică, fiind în același timp un instrument util în înțelegerea peisajului arheologic contemporan al landului Saxonia-Anhalt.

Cătălin I. Nicolae*

* nicotk@gmail.com

Alexander Herda, *Der Apollon-Delphinios-Kult in Milet und die Neujahrsprozession nach Didyma. Ein neuer Kommentar der sog. Molpoi-Satzung*, Milesische Forschungen 4, Ed. Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 2006, 543 p, 22 fig.

Lucrarea, apărută în seria Milesische Forschungen, este versiunea prelucrată a tezei de doctorat, susținută de autor în 1998 la Freie Universität Berlin, cu titlul „Der Apollon-Delphinios-Kult in Milet im Lichte der Molpoi-Satzung. Ein Textkommentar als religionsgeschichtliche Vorarbeit zu einer Archäologie des Kultes”.

Așa cum reiese din titlul cărții, studiul este centrat asupra unei inscripții monumentale (45 rânduri pe o lespede de 2,54 m x 1,28 m), cunoscută drept legea sacră a molpilor. Textul inscripției, alături de aparatul critic și de o nouă traducere, face obiectul primului capitol (p. 9–14), la care se vor raporta toate comentariile, sistematizate tematic, în capitolele următoare și, în mod special, capitolul IV. Istoria inscripției, cronologia diverselor inserări și reformulări, ulterioare miezului inițial, sunt tratate în capitolul II (p. 15–20). Aflăm din acesta că textul legii a fost formulat, conform aisymnetului eponim, în a doua jumătate a secolului al V-lea a. Chr. (447/6 a. Chr.); apoi, cu câteva adăugiri ulterioare, a fost rescris în secolul al II-lea a. Chr. pe lespede aflată acum în Muzeul Pergamon din Berlin. Lespedea a rămas expusă pe amplasamentul inițial din sanctuarul lui Delphinios din Milet până în momentul interzicerii cultelor păgâne, în secolul al VI-lea p. Chr. Astfel, având în vedere că, dacă nu regulamentul sacru în sine, atunci, cel puțin, unele practici culturale prescrise de acesta existau deja din perioada arhaică, durata funcționării acestora acoperă aproape 1000 de ani.

Condițiile de descoperire ale inscripției și contextul expunerii sale inițiale în sanctuarul lui Apollo Delphinios sunt subiectul unui capitol separat (p. 21–30). Aici, autorul a reconstruit contextul arheologic, valorificând documentația de săpătură, rapoartele și publicațiile de la începutul secolului al XX-lea. Pe de altă parte, luând în calcul analiza suportului inscripției, reușește să lămurească faptul că nu avem de a face cu o stelă expusă liber în curtea sanctuarului, ci cu o lespede încastrată, ca ortostat, în zidul elenistic al Delphinion-ului (p. 27).

Partea cea mai consistentă a cărții este dată de capitolul IV, destinat comentariului detaliat al

inscripției (p. 31–424). Prescripțiile legii sacre privesc aproape în exclusivitate sărbătoarea Hebdomaia (referințe la alte sărbători – Thargelia și Metageitnia – sunt făcute în trecut, în r. 20–22), care avea loc între a 7-a și a 10-a zi a lunii Taureon (aprilie/martie) și marca începutul anului nou milesian. Plecând de la analiza strict filologică a textului și fundamentându-se pe surse literare și epigrafice, autorul reconstituie desfășurarea ritualurilor și a sacrificiilor din sanctuarul lui Apollo Delphinios de la Milet și reface parcursul procesiunii, din acest punct spre sanctuarul lui Apollo Didymeus. Cu acest prilej, sunt descrise sacrificiile aduse în diversele sanctuare de pe *via sacra*, culminând cu Boiegia/Didymaia în sanctuarul de la Didyma. O categorie de surse, importantă în analiza textului inscripției, este reprezentată de rezultatele cercetărilor arheologice recente, pe care însuși autorul le-a condus în Delphinion-ul de la Milet. Astfel, textul include numeroase și detaliate referințe privind topografia cultului, în încercarea de a recompune spațiul sacru milesian. În acest scop au fost luate în considerare cercetările arheologice ce țin de planul Miletului în perioadă elenistică și de topografia sanctuarelor de pe *via sacra* dintre Milet și Didyma.

Capitolul IV este împărțit în 12 subcapitole, ce corespund conținutului rândurilor inscripției, precum: formula introductivă (r. 1–6), regulamentul ritualurilor din Delphinion (r. 6–18), procesiunea spre Didyma (r. 18–20, 27–31), sau inserărilor de după 447/6 a. Chr. (r. 20–25), comentate separat. În cadrul acestor subcapitole, fiecare propoziție, expresie – sau chiar temen – din aceste rânduri fac, la rândul lor, obiectul altor subcapitole (în total 143). Excursuri tematice au fost inserate, pe parcursul comentariului, în măsura în care au ajutat la o mai bună înțelegere a textului inscripției. Concluziile la comentariul inscripției, expuse nu în ordinea în care apar în rândurile textului, ci tematic, sunt cuprinse în capitolul V (p. 425–442), iar o vedere sistematică asupra textului inscripției este reluată în următorul capitol (p. 443–445). Alte lămuriri suplimentare, digresiuni asupra relației dintre cultele de la Milet și Didyma, precum și asupra vocabularului

sacrificial al inscripțiilor din cele două situri, dispuse într-un tabel comparativ, au fost așezate în două anexe (cap. VII–VIII, resp. p. 447–462, 463–472). În fine, un registru de indici, ordonat în patru părți (1. surse literare, 2. inscripții, 3. nume, 4. concepte) și o ilustrație de 22 figuri întregesc lucrarea. Nu în ultimul rând, este de menționat bogatul aparat critic, ce riscă uneori să încarce prea mult textul, cele 3254 note de subsol, cu referințe bibliografice și comentarii, constituind, în multe cazuri, ele-insele, alte excursuri.

Rezumând concluziile lucrării, se poate afirma că sărbătoarea lui Apollo Delphinios, ce marca începutul noului an milesian, avea nu numai o semnificație religioasă, ci și una social-politică. Astfel, textul inscripției reglementa, pentru prima zi a sărbătorii, prima jertfă (*aparche*) a vechiului și noului aisymnet, jurământul de investire, precum și introducerea festivă în funcție a noului aisymnet eponim, care, în zilele următoare, conducea ritualurile și procesiunea spre Didyma. Debutul noului an este marcat, astfel, de schimbarea celor mai înalți funcționari ai cetății, aisymnetul eponim și cei cinci proshetairoi, aleși câte doi din trei *phylai* într-un an, din celelalte trei *phylai* în anul următor. Cei șase magistrați reprezentau în fapt colegiul prytanilor, iar sediul asociațiilor molpilor (Molpon) – prytaneion-ul milesian. Acesta din urmă a fost identificat arheologic în porticul de sud ce delimita spațiul sanctuarului lui Apollo Delphinios. Aisymnetul era în același timp liderul colegiului de pryteni și liderul molpilor, ultimii constituind o asociație religioasă, dedicată cultului divinității protectoare a Miletului, Apollo Delphinios. Importanța aisymnetului în viața cetății este dată de faptul că, pe de o parte, magistratura sa era eponimă, iar pe de alta, că cel puțin în perioada elenistică acesta decidea acordarea cetățeniei.

În a 10-a zi a lunii *Taureon*, a patra zi a sărbătorii, avea loc inițierea, respectiv, intrarea în corpul cetățenesc a tinerilor (*neoi*). Ritualul consta în sacrificii, concursuri muzicale și atletice (numite *Hamilleteria*), la care luau parte tinerii (*neoi*), aisymneții-stephanophori și preotul lui Apollo Delphinios. Întregul ritual al sacrificării și împărțirii jertfei, al libațiilor și al unei sacrificiale, este descris în amănunt. De asemenea, capitole speciale sunt dedicate, în carte, participanților la sărbătoare, printre care se numărau heraldul, basileul și cei numiți în

inscripție *oinitadai*, o asociație cultică în jurul lui Heracles, care aveau ca sarcină organizarea și buna desfășurare a ritualurilor mai sus amintite.

Cea de-a doua parte a sărbătorii consta în procesiunea spre Didyma, la care lua parte întreg demosul, inclusiv femeile; desfășurarea ei reflecta, de altfel, ierarhia cetății. Parcurgerea celor 18 km, între sanctuarul din cetate și cel extraurban, era marcată de staționări și sacrificii la – nu întâmplător – șapte sanctuare, consacrate cultelor următoarelor divinități: Hecate Propylaia/Epiteicheia, Dynamis (personificarea forței autorității civice milesiene), nimfele, divinitatea fluvială Kelados, (Apollo) Phylios și (Apollo) Keraiites, Chares, ultimul fiind un personaj istoric, un strămoș, al cărui cult simboliza comunitatea de origine. Procesiunea marca, observă autorul, ritualizarea spațiului public, iar *via sacra* reprezenta coloana/axa cultică a teritoriului milesian, care unea doi poli ai cultului, Delphinion-ul – sediul vetrei cetăți, și Didyma, aflată în mijlocul teritoriului. Se exprima astfel apartenența la cetate a teritoriului și a sanctuarului-oracol din Didyma, iar în același timp identitatea și coeziunea demosului milesian prindeau consistență (p. 448). În fine, la ultima oprire în fața altarului lui Apollo Didymeus avea loc hecatomba, condusă de ambii aisymneți și, începând cu puțin înainte de anul 206/5 a. Chr., o sărbătoare panelenică, Didymeia, o dată la patru ani, iar între aceștia, Boiegia.

Concepută ca un comentariu al regulamentului sărbătorii începutului de an milesian, lucrarea a devenit un instrument de cunoaștere, esențial pentru orice studiu privind cultul lui Apollo, în general. În mod deosebit, analiza și comentariul lui A. Herda sunt utile mai ales în studiul cultelor și instituțiilor din coloniile milesiene, pentru care oferă perspectiva realităților din metropolă. În fine, prin volumul *Der Apollon-Delphinios-Kult in Milet und die Neujahrsprozession nach Didyma. Ein neuer Kommentar der sog. Molpoi-Satzung*, Alexander Herda creează un model pentru orice întreprindere de acest gen în domeniul istoriei religiei grecești.

Florina Panait-Bîrzescu*

* Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan" al Academiei Române, București, florina12@gmail.com